

Екологічна казка у житті сучасної дитини

Консультація для вихователів (жовтень 202 рік)

Свого часу відомий педагог Павло Блонський, писав: «Педагоги, перестаньте бути службовцями, які думають про інструкції згори, а станьте людьми, які думають про дітей!». Шановні педагоги, всі, кому небайдужі діти, подумаймо про них — сучасних дітей: які вони, чого хочуть, чого потребують?

Портрет дитини дошкільного віку нашої доби

XXI століття від народження огортає дитину інформаційним полем, надзвичайно насиченим та динамічним, а ще — досить агресивним. Дитина змалечку отримує масу знань з різних джерел і є поінформованою у багатьох галузях життя, що для її ровесників середини — кінця минулого століття були недоступними.

Крім того, дитина третього тисячоліття — гіперактивна та у певній мірі технологічно обізнана. Електронні іграшки, ігри та прилади впевнено увійшли у її життя і є для неї звичними і зрозумілими. Опановуючи їх, дитина часто перевершує старших членів родини, виявляючи неабияку кмітливість.

Характерними для нашого часу, в силу різних суб'єктивних та об'єктивних причин, є й обмеженість спілкування дитини з однолітками та батьками і недостатність її контактування з природними об'єктами та явищами, що є наслідком стрімкої урбанізації.

З огляду на це портрет дитини дошкільного віку нашої доби буде таким:

Розумний, непосидючий, цікавий до всього, але наче примагнічений до телевізора, комп'ютера, мобільного телефона (де його цікавлять переважно ігри) малюк, якому не вистачає вільного контакту з природою і уваги з боку дорослих до його внутрішнього світу. Він контактує з нами за допомогою дитячих запитань та роздумів.

Казка як метод виховання сучасних дітей

У пошуках методів виховання сучасних дітей педагогіка постійно звертається до народної мудрості, перевіреної та викристалізованої тисячолітнім досвідом. А він свідчить, що найкращою формою виховання була і залишається спільна діяльність дорослого і дитини. Серед методів навчання і виховання пріоритети віддані праці, грі та казці.

Сьогодні ми говоримо про казку, що здатна виховувати і навчати, об'єднувати дітей і дорослих, викликати сильні емоції і спонукати до дії. В арсеналі сучасної педагогічної науки є як народні, так і авторські казки. Науковці довели, що авторська казка, характерною особливістю якої є передача пізнавальної, науково-достовірної інформації через казкові образи, глибоко впливає на особистість дитини. Адже вона враховує психологію дошкільника, його емоційність, наочно-образне мислення, здатність і прагнення до наслідування.

В організації спільної з дорослим діяльності дитини — інтелектуальної, ігрової, трудової — казка може стати тією сходинкою, з якої розпочнеться взаємодія. У світі дитинства кожен крок несе у собі щось нове і, головне, цікаве. Казка — це крок, який дитина робить поряд з дорослим. Дорослий розповідає або читає, коментує, пояснює, відповідає на запитання. Дитині цікаво. Серед великої кількості казок згодом з'являється улюблена чи улюблені.

У кожного з нас є власна «казка» — життя». І наше життя, на думку деяких психологів, складається нерідко саме за сценарієм улюбленої у дитинстві казки. Вона наче закладає у нашу свідомість визначену програму, задає напрям у житті. Слухаючи казку, дитина ототожнює себе з певним героєм. І у дорослому житті людина робить так, як і її улюблений у дитинстві герой, здійснюючи його подвиги і повторюючи його помилки. Тож у певному сенсі казка закладає долю, поведінку і характер, веде людину по життю.

Тому до ознайомлення дітей з казкою необхідно підійти дуже серйозно. Для того щоб діти краще сприймали казки, необхідно подбати про сприятливу психологічну атмосферу під час читання чи розповідання казки, про правильне освітлення, місце розташування слухачів, висоту та тембр голосу дорослого.

Увага! Не чекайте негайних педагогічних досягнень після «вивчення» казки. Пам'ятайте, що дітям потрібен час для обмірковування інформації. Прочитайте її ще раз з власної ініціативи чи на прохання дітей, поставте декілька запитань за змістом, поміркуйте разом, уважно дослухаючись до

точки зору малюків. Тим більше, що у кожній казці є над чим поміркувати не лише дітям, а й дорослим.

В історії розвитку суспільного дошкільного виховання ставлення до казки у різні часи було різним. На ідеях добра і мудрості народних казок виховувалися покоління. У 30-х роках минулого століття казку (і народну, і авторську) забороняли як шкідливу і зайву у навчально-виховному процесі. Трохи згодом — поновлювали у правах, сперечалися, які казки є кращими для розвитку особистості дитини — народні чи авторські, використовували їх як засіб педагогічного впливу на дитину.

Нині казка посідає гідне місце серед засобів виховання і навчання дошкільників. Проте, на нашу думку, значення авторських казок в ознайомленні дітей з природою оцінено недостатньо. Порівняно з народними вони більш доступні й ліричні, оскільки створювалися спеціально для дітей, тоді як народні — для дорослих, а для дітей лише адаптувалися.

Казки природознавчого характеру

Завжди цікавими для дошкільників є казки природознавчого характеру. По-перше, цікавою для дітей є сама форма пізнання навколишнього світу — через уяву і фантазію. По-друге — звичний, але дистантний (віддалений) світ природи постає перед дітьми у іншому, несподіваному аспекті: чуттєвому, таємничому, емоційно-забарвленому. В авторській казці про природу науковий зміст органічно пов'язаний з художнім, словом. Вона, а одного боку, розвиває у дітей уміння бачити красу природи, формує почуття любові та дбайливого ставлення до неї; з іншого — збагачує уявлення про навколишній світ, вчить помічати та виділяти характерні особливості та закономірності природних явищ.

Авторські наукові казки про природу відрізняє від інших видів казок наявність у них достовірної наукової інформації, що збагачує інтелектуальну сферу дитини, з одного боку, і уявної ситуації з вигаданими діючими особами — з іншого. Вони базуються на наукових фактах чи спостереженнях людей, що люблять і розуміють природу, — чи то підготовка ведмедя до зимової сплячки, чи переліт птахів, чи зустріч на лісовій галявині білочки із зайцем, чи інші ситуації у буденному житті природи, що передаються у доступній і цікавій дітям «чарівній» формі, яка дає змогу тваринам розмовляти і сумувати, міркувати і радіти. У казках емоційно і жваво описано особливості життя знайомих дітям тварин, птахів, комах і рослин, а також явища неживої природи.

Цінність авторських казок про природу полягає у тому, що емоційно забарвлені образи і події, описані у них, сприяють формуванню у дітей емоційного ставлення до зображуваних героїв, подій і явищ. Діти співчують героям у складних ситуаціях, прагнуть їм допомогти, захистити їх. Надалі емоційне ставлення до об'єктів і явищ природи, описаних у казці, діти переносять у повсякденне спілкування з довкіллям, що забезпечує формування у них стійкого позитивного емоційно-ціннісного ставлення до природи. Водночас таке ставлення спонукає дітей до відповідних дій у природі, є основою екологічно доцільної поведінки. Адже загальновідомо, що на основі одних лише знань про об'єкти і явища природи, зв'язки та залежності між ними, сформувати екологічно доцільну поведінку особистості у природі неможливо. Для цього необхідний рух душі, який ми називаємо словом «ставлення».

Використання авторської казки як засобу екологічного виховання дітей

Усі авторські казки про природу можна умовно поділити на кілька груп. До першої групи входять казки, у яких діти отримують знання про певний об'єкт чи явище природи. Сила емоційного впливу казкових образів на дітей дає змогу пробудити у них позитивні почуття та емоції, а отже, краще запам'ятати інформацію. До таких казок можна віднести казки Віталія Біанкі «Зозулення», Ганни Беленької «Весняна казочка», Пятраса Цвірки «Чому зозуля своїх діток не висиджує», Андрія М'ястківського «Зелена жабка» тощо. Найдоцільніше використовувати їх після проведення безпосереднього спостереження за об'єктами чи явищами природи, супроводжуючи читання розгляданням ілюстрацій.

До другої групи доцільно віднести казки, у яких діти отримують знання відразу про декілька об'єктів та явищ у природі, про зв'язки і залежності, що існують у природі. Це казки Віталія Біанкі «Пригоди Муравлика», Марини Скребцової «Як чагарники з деревами посварилися», Світлани та Юрія Ходосів «Підземні лабіринти», Дмитра Чередниченка «Той, хто прийшов захищати від дощу» та інші.

Використовувати ці казки необхідно тоді, коли діти вже мають знання про описані тут об'єкти природи, але зв'язки і залежності між ними не усвідомлені, потребують закріплення і осмислення.

До третьої групи слід віднести казки, які дають дітям змогу узагальнити отримані раніше з різноманітних джерел знання про природу, осмислити їх у цілісності всіх елементів. Це казки таких авторів, як Юрій Дмитрієв, Оксана Іваненко, Наталія Павлова, Григорій Тютюнник, Євген Шморгун тощо. Найяскравішою та найпереконливішою з них є казка Юрія Дмитрієва «Що таке ліс?». Казки, що дають змогу систематизувати отримані раніше знання та акумулювати їх у яскраві образи лісу, степу, краплинки, що здійснює подорожі з перетворенням у різні стани, слід використовувати лише у роботі з дітьми старшого дошкільного віку після надання їм системи відповідних знань про природу.

Окремо стоять казки, у яких розкривається вплив людини на природу, взаємозв'язки між ними. До них можна віднести казки Василя Сухомлинського «Камінь», Оксани Іваненко «Кисличка» та інші. Читання таких казок завжди слід супроводжувати бесідами-роздумами над вчинками героїв, що дозволить дитині легше інтеріоризувати інформацію.

Досвід використання авторської казки як засобу екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку засвідчив високу результативність такої роботи. Ми переконалися, що казка впливає на почуття та розум дитини, забезпечуючи їх єдність у процесі пізнання світу природи. Дітям подобається зміст казок про природу, адже рослини та тварини в них розмовляють, здійснюють вчинки, що викликають співчуття, почуття радості чи ніжності, гніву, осуду, невдоволення тощо. Як результат — змінюється ставлення до реальних об'єктів та явищ природи: спочатку воно стає просто уважнішим, поступово — гуманнішим, з часом — шанобливим та турботливим.

У дослідженні кандидата педагогічних наук Наталії Горопахи, присвяченому питанням виховання екологічної культури дітей, авторська казка вперше виділена як засіб впливу на когнітивну й емоційну сферу дитини. У її роботі «Виховання екологічної культури дітей» виокремлено розділ — «Маленька екологічна хрестоматія», у якому підібрано казки, вірші, розповіді про природу. Тут представлені деякі роботи Костянтина Ушинського, Василя Сухомлинського, Наталії Павлової та інших авторів. Така добірка виявилася дуже зручною для роботи вихователів з дітьми. Проте кількість казок у ній обмежена, їх не систематизовано за ускладненням у змісті та завданнях.

Як свідчить практика сучасних закладів дошкільної освіти, на заняттях та у повсякденному житті дітей ознайомлюють з певними творами класиків літератури про природу, найчастіше з оповіданнями. Казки про природу використовують значно рідше, віддаючи перевагу казкам Костянтина Ушинського і Віталія Біанкі. Ці твори, безперечно, мають високу художню цінність, проте обмежуватися ними не можна. У дошкільних закладах і в родинному колі слід ознайомлювати дітей і з казками сучасних авторів, які не менш цікаві та пізнавальні.

Розмаїття художніх казок, постійно поповнюване сучасними авторами, забезпечує вихователів і батьків дошкільників простимі ефективним інструментом для роботи. Твори Віталія Біанкі, Андрія М'ястківського, Михайла Пришвіна, Миколи Сладкова, Юрія Старостенко, Володимира Сутєєва, Василя Сухомлинського, Костянтина Ушинського, Юрія Яриша та інших швидко стануть улюбленими дітей, якщо дорослі не просто прочитають їх, а й поміркують разом з дітьми над описаними подіями. Поміркувати ж є над чим. Скажімо, казки Віталія Біанкі — чудова енциклопедія природи, героями якої є тварини і птахи. Його твори допомагають закріплювати, поглиблювати й уточнювати уявлення дітей про тварин, їхній спосіб життя, поведінку. Основою всіх творів Віталія Біанкі є його власні спостереження за життям лісу та його мешканців.

Місце української авторської казки серед казок про природу

При виборі творів художньої літератури для дітей радимо приділити увагу казкам українських авторів.

Нині в усіх закладах дошкільної освіти України проводять заняття з вивчення української мови і культури, де звучить українська народна і авторська казка. У контексті екологічного виховання дошкільників доцільно знайомити їх з такими казками українських авторів: Іван Франко «Лисичка - кума», Леся Українка «Біда навчить», Василь Бережний «Хто ж був найкращим?», Всеволод Нестайко «Кеша і Реша» та іншими. Дітям подобається поступове розгортання сюжету і зміст творів.

Слід відзначити плідну «казкову» творчість київської письменниці Оксани Іваненко. Завдяки її зусиллям для дітей почали писати Петро Панч, Юрій Шовкопляс, Максим Рильський, у літературу прийшли Іван Нехода та Валентин Бичко. Оксана Іваненко в українській літературі була серед перших, хто довів життєздатність жанру літературної казки як методу навчання.

У її лісових казках ідеться про життя рослин, комах, звірів, їхні характери і звички. Письменниця не оминала ні драматичних, нікомедійних моментів з життя лісових мешканців. Рослини у казках Оксани Іваненко розмовляють, думають, переживають різні почуття, як люди. Мораль подається ненав'язливо, з великим тактом, через розгортання активної бесіди з маленьким читачем:

- Знаєте, діти, ніколи не треба плакати! А то колись одна дівчинка гуляла в лісі з братиком, посварилася з ним і гірко заплакала. Сльози капали на землю, на насіннячко, що там лежало, і такі гіркі сльози! От і виросла з того насіннячка гірка і терпка дичка. Так починається казка «Дика яблунька». До циклу лісових казок Оксани Іваненко увійшли, зокрема, казки «Кульбаба», «Про братика ведмедика», «Джмелик», «Синичка» та інші. Дуже цікавою є повість-казка «Куди літав журавлик».

Особливості роботи з казками природничого змісту

Змалечку всі ми знаємо, що тварини готуються до приходу кожної пори року. Проте далеко не всі моменти їхнього життя людина може побачити. Відомо, що птахи здійснюють перельоти до теплих країв здебільшого у нічні години; хижі тварини живуть у гущавині лісу; за поведінкою тих тварин, що живуть під водою та під землею, спостерігати діти не можуть... Міські діти, взагалі, мають змогу спостерігати лише за домашніми (кімнатними) тваринами, інколи за білками у парках та скверах і водоплавними птахами, що освоїли ставки і ріки у межах міста. Діти не можуть самостійно отримати повноцінні знання про особливості поведінки тварин і птахів у різні пори року. І тут на допомогу приходить книга, а якщо це ще й казка, то можна гарантувати стійкий дитячий інтерес до отриманої інформації, а отже, і міцність її запам'ятання. Звичайно, отриману інформацію необхідно закріпити.

Насамперед, необхідно розмежувати, яка інформація, що подається у казці, є реальною, а яка — фантастичною. Дослідження науковців свідчать про здатність дітей старшого дошкільного віку відрізняти фантастичні елементи казок від реальності. До того ж сам процес розмежування реалій і фантастики є захоплюючим і викликає у дітей масу позитивних емоцій. Якщо ж включити до нього прийом, що широко пропагує у роботі з дітьми Шалва Амонашвілі, — «помилку» педагога — і дати дітям змогу виправити її, то діти засвоюють інформацію стовідсотково.

Після розмежування доцільно разом з дітьми поміркувати над описаними у казці подіями, активізувати почуття, спонукати до роздумів. На цьому етапі слід уважно вислухати дитину, не нав'язуючи їй своєї думки, а лишеспрямовуючи її роздуми до розуміння єдності і взаємозв'язку між усім, що існує в природі. З цією метою можна поставити декілька запитань, нагадати окремі епізоди твору.

Наступний етап — інтеріоризація дітьми отриманої інформації, що здійснюється через різні види діяльності: зображувальну, рухову, мовленнєву, ігрову, трудову тощо.

У авторській казці традиційні казкові чижі, журавлі, кульбаби, тополі та дикі яблуньки по-новому говорять з дітьми про таємниці природи та навколишнього світу, про нові взаємини людини і суспільства.

Увагу дітей до об'єктів і явищ навколишньої природи привертає будь-який казковий персонаж, змушуючи звернути увагу на її красу, тендітність, залежність від людини. Саме так дитяча художня література про природу впливає як на свідомість дитини, так і на її почуття. У цій статті ми зупинилися лише на деяких творах про природу для дітей. Не всі з названих казок зустрічаються у хрестоматіях для дітей. Сподіваємося, що вони поповнять традиційний список творів, що пропонується для роботи з дітьми дошкільного віку.

Роль вихователя в ознайомленні дітей з авторською казкою

Казка як незвіданий, непізнаний, але привабливий світ завжди впливатиме на особистість дошкільника. Тому дуже важливо, щоб зміст казки сіяв те розумне, добре, вічне, що так хотілося б бачити в усіх наших вихованцях. У сучасних умовах розвитку дошкільного навчального закладу з'являється новий вид педагогічної роботи вихователя — самостійне визначення кола програмового читання для дітей своєї групи. Вибір творів не може бути однаковим для всіх дошкільних закладів. Він

залежить від підготовленості дітей до їх сприйняття, потреб та інтересів, а також уміння вихователя розв'язувати ті чи ті колективні й індивідуальні педагогічні завдання. Вихователь покликаний робити свій вибір відповідально, спираючись на власний педагогічний досвід і художній смак, на усвідомлення мети своєї педагогічної діяльності, виходячи зі своїх переконань і уявлень про благо дитини і, звичайно, про те, у чому полягає прилучення дітей до світу природи і що можна назвати колом читання для них.

Величезне значення використання авторської казки природознавчого змісту у процесі екологічного виховання дітей дошкільного віку обумовлене тим, що вона:

- має наукову основу, яка дає змогу формувати реалістичні уявлення про окремі об'єкти та явища природи, потреби живих організмів, зв'язки та залежності у природі в багатоступеневій ієрархічній послідовності та єдності;
- забезпечує цілісність раціонального та емоційного у пізнанні;
- відповідає характеру мислення та інтересам дитини.

У роботі з дітьми вихователі мають використовувати як класичні, так і сучасні казки про природу, акцентуючи увагу на творах українських авторів.